

<https://doi.org/10.62837/2026.7.292>

MƏMMƏDOVA ZEMFİRA ŞAHNƏZƏR GİZİ

Filologiya elmləri doktoru, professor

RƏHİMOVA GÜLNARƏ SAHİB GİZİ

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azərbaycan Tibb Universiteti, "Xarici Dillər" kafedrası

E-mail: zmemmedova@amu.edu.az

ORCID: 0009-0005-2688-4961

E-mail: grehimova@amu.edu.az

ORCID: [org\0009-0007-4549-4285](https://orcid.org/0009-0007-4549-4285)

İNGİLİS DİLİNİN KANADA VARIANTINDA FONETİK HADİSƏLƏRİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Xülasə

Bu məqalədə Kanada ingilis dilində sait və samitlərin müqayisəli variasiyaları araşdırılır. Müəllif sait və samitlərin müxtəlif tələffüzlərini təhlil edir, nümunələr təqdim edir və müxtəlif variasiyaları izah edir. Kanada ingilis dili bir çox amillərin nəticəsidir. Kanada ingilis dili əvvəlcə əsasən ABŞ-ın şimalından gələn immiqrantların məskunlaşması ilə formalaşmışdır. Bu ölkələrin coğrafi yaxınlığı və bir-birinə bağlı tarixlər, iqtisadi sistemlər, beynəlxalq siyasət, çap və televiziya mediası səbəbindən Kanada ingilis dili hələ də Amerika ingilis dili tərəfindən formalaşmaqdadır. İngilis dilinin Kanada variantının əsas fonetik xüsusiyyətləri haqqında danışarkən V.S.Avisin fikircə; "Tipik Kanada tələffüzündə saitin uzunluğu və qısalığı fərqi mövcud deyil, belə ki, nisbətən güclü vurğu altında olan saitin uzunluğu və keyfiyyəti arasında daimi asılılıq yoxdur, xüsusilə də tonun dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq ənənəvi qısa saitlər tez-tez uzanır. Məsələn, fikrin sonunda nüvə tonunun qalxması və enməsi ilə nitqdə uzun saitlər qısala bilər ki, bununla da sözün tələffüzündəki fərq itir. Məs.: **cot – caught, sod – sawed** və s. Saitin uzanması zamanı isə əlavə sait qoyuluşu tendensiyası qeyd olunur ki, bu da əlavə hecanın yaranması fikrini yaradır. [aʊ] diftonqu **house, out** kimi sözlərdə kar samitin qarşısında kanada variantında [ʌʊ] kimi, yəni birinci elementlə daha yüksək səsle tələffüz olunur. Cingiltili samitin qarşısında və sözün sonunda bu diftonqu Network English variantında olduğu kimi, yəni [aʊ]: down [daʊn], cow [kaʊ] kimi tələffüz olunur. [ʊ] kimi tələffüz olunan suit sözünü çıxmaq şərtilə, news, dew, time, student kimi tələffüz olunur." **Avis W.S. The English language in Canada. The Hague: Paris, 1973 [1.p.113].**

Açar sözlər: İngilis dili, kanada variantı, inkişaf, termin, fonetika

Kanada ingilis dili standart ingilis dilinin amerika variantı ilə bir sıra fonoloji xüsusiyyətlərə malikdir. Bunlara **rotisiti hadisəsinə** (syllab finat rhoticity) və **yuvaq flüpinq** hadisəsinə (alveola flopping) misal gətirmək olar. Kanada ingilis dilini **rotik**

adlandırmaq olar, belə ki, ingilis dilnin standart Amerika və İrlandiya variantlarında olduğu kimi, Kanada ingilis dilində də son heca [r]

kimi tələffüz olunur. Məsələn, «car», «farm» sözlərində olduğu kimi. Maraqlısı budur ki, ingilis dilinin Laneburq və Yeni Şotlandiya variantlarında da bu [r] kimi başa düşülür. Bu hadisə

Fləpinq (tək zərbəli) **intervokal** (iki sait səs arasında) [t] və [d] səslərinin tələffüsü zamanı dilin yuvaqlara cingiltili zərbəsi (toxunması) deməkdir. Kanada və Amerika ingilis dilində bu hadisə yalnız [t] və [d] səslərinin iki sait səs arasında və sonuncu saitin vurğusuz mövqedə olması zamanı baş verir. Məsələn, **waiting-wading, seated-seeled, capital** və s. saitlə kipləşən samit arasında [r] səsi olduqda da **fləpinq** baş verir (məsələn, **barter, party**). Kanada ingilis dilində bu xüsusiyyət yaşla əlaqədardır. Havard Vuds göstərir ki, Kanadada yaşlı nəsil gənc nəsilə müqayisədə kipləşən zərbəli samitlərin zərbəli samitlərlə əvəz olunmasına daha az yol verirlər. Kanada ingilis dilinin əsas xarakterik xüsusiyyətlərindən biri dilçilərin «Canadian Raising» adlandırdıqları modeldir. Diftonqlar üzərində aparılan ümumi araşdırmalar göstərmişdir ki, ingilis dilində 3 fonematik diftonq vardır. Bu diftonqlardan ikisinin nüvəsi alçaq vəziyyətli saitlərdir; **ride** [aɪ] və **loud** [aʊ]. Kanada ingilis dilində hər iki diftonqun müəyyən fonoloji şərtlər daxilində variantları mövcuddur – kar samitdən əvvəl [aɪ] diftonqu [vɪ] ilə [aʊ] diftonqu isə [vu] ilə əvəz olunur. Bu variantlar qalxan və ya mərkəzləşmiş diftonqlar adlandırırlar, çünki onların nüvəsində daha açıq sait tələffüz olunur. «Canadian Raising» ilk dəfə Maptin Cus tərəfindən diqqətə çatdırılmışdır (1942). Onun bu xüsusiyyətləri isə başqa dialektlərdə də mövcuddur. Bu şimali ABŞ şəhərlərində [aʊ] kimi işlənir. İngilis dilinin Martars Vineyard variantında isə hər iki diftonq işlənir (**writer** və **poriter** kimi sözləri çıxmaq şərtilə). Hər bir Amerika dialektində bu model dəyişkəndir. Kanada ingilis dilində isə bu model əhəmiyyətli dərəcədə qətidir; bu yalnız kar samitlərdən öncə mümkündür. Britaniya norması Kanadada böyük nüfuza malikdir. [ju] səsi **moon, noon, too** keimi sözlərdə daha geniş tələffüz olunduğu halda, R.Gerg-in fikrincə bu sözlərin monotonla tələffüzü, mədəni səviyyəsi aşağı olan şəxslərdə daha tez rast gəlinir. Orta ingilis dili dövründə bir hecalı **tooh, food, root, roof, hoof** kimi sözlərdə kök sait [ɜ:] kimi səslənirdisə, kanadalılar onu əsasən [u:] kimi tələffüz edirlər. Soot, foot, look sözlərində kök sait qısa [ʊ] kimi tələffüz olunur. **Class, dance, bath** kimi sözlərdə Network English variantında sait [æ], BBC variantında [ɑ:], Kanada variantında isə daha çox amerika tendensiyası üstünlük təşkil edir. R.Gerg-in fikrincə məhz bu [r] tələffüzünün spesifikasiyası ilə yanaşı kanadalıların tələffüzündə amerika çaları var. Yalnız **aunt** və **drama** isimlərində onlar [ɑ:] kimi tələffüz olunur.” Gerq R. Canadian English. London, 1959. [2.p.34-42]

Zebra sözünü kanadalıların yarından çoxu birinci hecada [e] kimi tələffüz edirlər. **Profess, progress** isimlərinin ilk vurğulu hecasında kanadalıların əksəriyyəti Network English variantındakı neytral [ə] səsi kimi deyil, [oʊ] diftonquna üstünlük

verir. Analoji halda *produce* ismində Network English variantında [oo] kimi tələffüz olunduğu halda kanadalıların əksəriyyəti yenə də britaniya tələffüzündəki neytral [ə] səsinə üstünlük verir. **Vase** sözü Network English variantında [veɪz], Kanada variantında əsasən [v:z] kimi tələffüz olunur. Sonunda [aɪ] kimi tələffüz olunan **docile, sekile, virile, missile, projectile, futile** sözlərində Network English variantında [ɪ] və ya [ə] kimi tələffüz olunduğu halda, Kanada variantında britaniya tələffüz tipi üstünlük təşkil edir. *Shone* feilinin keçmiş zaman forması kanadalıların əksəriyyəti tərəfindən [ʒ:] kimi oxunur. İkili tələffüz olunan **leisure** sözü [leɪʒə] və ya [li:ʒə] kimi və *neither* sözü [i:] saiti və ya [aɪ] diftonqu kimi kanadalılar arasında təcrübədən keçirilir. **Alen Q.R Dictionary of Canadisms of Historical principles. Toronto, 1967. Q.R. Alen-in** “Əsas tarixi kanadizmlər lüğəti” kitabında deyilir: “Samit səslər sahəsində nisbətən az ziddiyət vardır. Kanada tələffüzünün tipik xüsusiyyəti **intruziv** adlandırılan [r] samitidir. Məsələn, **khaki** sözü [ka:rkɪ] kimi tələffüz olunur, [r] samiti tarixən özündə onu daşımayan sözlərdə adətən samit səslərdən əvvəl gələn uzun saitlərdən sonra işlənir; **poach** [‘poortʃ], **porch** və **wash** [warʃ] isimlərinin omofonuna çevrilir. Kanadalılar da, amerkanlar kimi [r] səsinə sözlərin sonunda və ya samitlərdən əvvəl tələffüz edirlər. Məsələn: *car* [k:rt], *cart* [k:rt]. [3.p.211]

Məqalədə elmi yenilik odur ki, Kanada ingilis dilinin əsas xarakter xüsusiyyətlərindən biridir və dilçilərin «Canadian Raising» adlandırdıqları modelidir. Diftonqlar üzərində aparılan araşdırmalar göstərmişdir ki, İngilis dilində 3 fonematik diftonq vardır:

- a) Bu diftonqlardan ikisinin nüvəsi alçaq vəziyyətli saitlərdir; *ride* [aɪ] və *loud* [av].
- b) Kanada ingilis dilində hər iki diftonqun müəyyən fonoloji şərtlər daxilində variantları mövcuddur – *kar* samitdən əvvəl [aɪ] diftonqu [vɪ], [av] diftonqu isə [vu] ilə əvəz olunur.
- c) Bu variantlar qalxan və ya mərkəzləşmiş diftonqlar adlandırılır, çünki onların nüvəsi daha açıq sait hesab edilir.

Nəticə: Kanada ingilis dilinin mənşəyi hələ də mübahisəlidir. Palata üzvləri və digərləri Kanada ingilis dilini loyalist köklərin dəlili kimi hesab edirlər. Onlar Amerika inqilabı zamanı qaçqın düşmüş loyalistlərin ingilis dilli olmasını güman edirdilər.

Tətbiqi əhəmiyyəti. Məqalənin tətbiqi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu xüsusiyyət Kanadada hələ də müəyyən linqvistik anklavlarda, xüsusilə də Loyalist ingilis dilinin ən az təsirinə məruz qalmış Yeni Şotlandiya və Ottava vadisində özünü büruzə vermişdir. Böyük simal dəyişməsi (Great Vowel Shift) bütün ingilis sait sisteminin orta əsr ingilis dilindən tutmuş müasir ingilis dilinə qədər dəyişməsinə deyilir. Dəyişməyə qədər «**five**», «**house**» sözləri [fi:v], [hu:s] kimi, qapalı saitlərlə tələffüz olunurdu. Böyük sait dəyişməsi nəticəsində qapalı saitlər açıq saitlərlə [falv], [havs] əvəz olundu. Qalxan diftonq modeli müəyyən orta əsr ingilis dili dialektlərindən miras qalmışdır.

Kanada ingilis dilinin özəl xüsusiyyəti. Kanada ingilis dilində digər bir özəl xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, də sözlərdə prerotik (r-dan öncə) saitlərin paylanmasıdır.

Amerikan ingilis dilində iki sait arasında yerləşən [r] səmindən öncə yerləşən [a] səsinin [v] səsi ilə əvəz olunması kimi mövcud modelə müqavimət göstərmək Kanada dilində prerotik saıtlərin nəzərə çarpan aspektidir. Bildiyimizə görə, bu xüsusiyyət Kanada dialektologiyasının nəşr edilmiş əsərlərində nəzərdən keçirilməmiş, lakin fikrimizcə, onun Kanada ingilis dilinin dəyişməz, qəti markeri olması təklifi məqsədəuyğundur.

Baxmayaraq ki, Kanada dilində intervokal sözündə [r] səmindən öncə [a] saiti öz qüvvəsində qalır, eyni mövqedə [æ] və [e] saıtləri arasında olan fərq qismən və ya tamamilə aradan götürülmüşdür. Nəticədə «marry-merry» və «barry-berry» kimi sözcütlüklər homofon sözlərə çevrilmişdir. Ottava sakinləri ilə apardığımız tədqiqatlar nəticəsində Hovard Vuds-də yaşla əlaqədar belə bir model yaradır: yaşlı nəslin nümayəndələri «marry» sözünün [ˈmaeri], gənc nəsil isə sözü [ˈmeri] kimi tələffüz edir. H.O.Vudsun fikrincə [aeri] səs birləşməsinin saxlanması ideyası kanadianizm olmaqla yanaşı, həmçinin, Britişmidir. Kanada ingilis dilinin digər maraqlı xüsusiyyəti onun alınma [a] saıtlini özününküləşdirməsidir. Nəticədə alınma «pastva, Mazda, drama və taco» kimi sözlər alçaq vəziyyətli saıtlərlə tələffüz olunurlar. Kanadalılar bu sözləri ön sıra [æ], amerikalılar isə [a] səsi ilə tələffüz edirlər.

Yekun. Beləliklə, qəribə də olsa, lava və pasta kimi alınma sözlərin kanada tələffüzündə məlum fərqli fonemlərin işlənməsinə baxmayaraq, fonetik cəhətdən çox maraqlıdır. Yeganə fərq budur ki, Şimal bölgələrin sait dəyişməsinə görə [æ] səsi bu alınma sözlərdə müvafiq sait olmaq üçün daha ön və qapalı səs hesab olunur. Kanada ingilis dilinin gələcək istiqaməti Amerikan ingilis dilinin xarici təsirlər və mədəniyyəti ilə sıx əlaqədardır. Kanada dilinin amerika ingilis dilindən ayrılması məsələsi, onun sosial əhəmiyyətini yeni immiqrantlar daxil olmaqla müasir və gələcək nəsillər arasında qoruyub saxlaya bilməsindən asılıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Avis W.S. The English language in Canada. The Hague: Paris, 1973 p.113.
2. Gerq R. Canadian English. London, 1959. page 34-42
3. Alen Q.R Dictionary of Canadisms of Historical principles. Toronto, 1967. p.211.
4. Scargill M.N. A short history of Canadian English Victoria, 1997. page 123-136.
5. Попова П.Г. Лексика английского языка в Канаде. М. 1978. стр: 66-72

З.МАММАДОВА, Г.РАГИМОВА

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ГЛАСНЫХ ФОНЕМОВ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В КАНАДСКОМ ВАРИАНТЕ.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается сравнительное варьирование гласных и согласных фонем Английского языка в Канадском варианте. Автор анализирует различные произношения гласных и согласных фонем, а также приводит примеры и

объясняет различные варианты. Канадский английский язык это результат многих факторов. Канадский английский был первоначально определен в значительной степени поселением в Канаде иммигрантов из северных Соединенных Штатов. Из-за географической близости этих стран и переплетения их историй, экономической системы, международной политики и печати и телевизионных СМИ, Канадский английский язык продолжает формироваться американским вариантом английского языка. Говоря об основных фонетических особенностях канадского варианта английского языка, В.С. Авис отмечает: «В типичном канадском произношении нет разницы в долготе и краткости гласных, поскольку отсутствует постоянная зависимость между длиной и качеством гласного при относительно сильном ударе, особенно в связи с изменениями тона; традиционно короткие гласные часто удлиняются. Например, при повышении и понижении основного тона в конце мысли длинные гласные могут становиться короче в речи, тем самым теряя разницу в произношении слова. Например: cot – caught, sod – sawed и т. д.»

Ключевые слова: английский, канадский вариант, развитие, термин, фонетика

Z.MAMMADOVA, G.RAGIMOVA

**COMPARATIVE ANALYSE OF ENGLISH VOWELS
CONSONANTS IN CANADIAN
SUMMARY**

The article deals with the comparative modification of English vowel and consonant phonemes in British ,and Canadian variants. The author analyses the different pronunciation of vowel and consonant phonemes, at The same time gives the examples and examples and explains varienties and similarities of variants. Canadian English has appeared on a number of factors. Canadian English was first determined by a number of immigrants settoled from the northern part of the United States. Because of the geographical proximity of the two countries and the influence on each others histories, economic systems, international policies and television media Canadian English continus to be formulated by American English.

Speaking about the main phonetic features of the Canadian version of the English language, V.S. Avis notes: "In a typical Canadian pronunciation, there is no difference in the length and brevity of vowels, since there is no constant relationship between the length and the quality of the vowel with a relatively strong stress, especially due to changes in tone; traditionally short vowels are often lengthened. For example, when the main tone is raised and lowered at the end of the thought, long vowels can become shorter in the speech, thus losing the difference in the pronunciation of the word. For example: cot – caught, sod – sawed et c.

Key words: English, Canadian variant, development, term, phonetics

Rəyçi: filologiya elmləri doktoru, professor Yusif Süleymanov